

Gabriela Frischke

nr albumu 550

Tytuł pracy doktorskiej: Katolickie kazania drukowane wobec problemów życia codziennego społeczeństwa Rzeczypospolitej doby stanisławowskiej

Promotor: dr hab. Marek G. Zieliński prof. uczelni

Streszczenie

Kościół katolicki w Rzeczypospolitej doby stanisławowskiej musiał zmierzyć się z wieloma problemami, przede wszystkim z narastającą w drugiej połowie XVIII w. krytyką stylu życia duchowieństwa oraz pewnego rodzaju kryzysem wiary, które pojawiły się wraz z narodzinami idei oświeceniowych w całej Europie oraz w związku z działaniami antykościelnymi władców europejskich. Przed nie mniejszym wyzwaniem wywołanym przemianami obyczajowymi stawał niższy kler. Zmiany, jakie zachodziły w Rzeczypospolitej odbijały się na polskim Kościele katolickim, który musiał zmierzyć się z nową sytuacją: reformami, w tym Sejmem Wielkim i uchwaleniem Konstytucji 3 maja oraz upadkiem państwowości. Te zagadnienia musiały znaleźć odbicie w ówczesnym kaznodziejstwie. Ambona była ważnym narzędziem przekazu, stąd też kazania są ciekawym źródłem do badania poglądów kleru i reakcji Kościoła na bieżące wydarzenia, ale także można traktować kazania jako zwierciadło problemów, jakie charakteryzowały ówczesne społeczeństwo. Dotychczas kazania były eksplorowane w sposób ogólny lub pod kątem poszczególnych, wąskich zagadnień, zwłaszcza dotyczących wydarzeń politycznych. W przypadku kazań problematycznym staje się zastosowanie metod komparatystycznych w celu uchwycenia procesów i zmian. Należało zatem przebadać maksymalnie dużą ilość tekstów, które są rozproszone po najróżniejszych zbiorach: świeckich i kościelnych. W pracy została podjęta próba odpowiedzi na następujące pytania:

- 1) czym były kazania dla człowieka żyjącego w drugiej połowie XVIII w., zarówno odbiorcy jak i duchownego?
- 2) jaki był stosunek kleru do problemów społeczeństwa oraz w jaki sposób owe problemy były przez niego komentowane?
- 3) na ile kazania odzwierciedlały ogólne procesy zachodzące w społeczeństwie?
- 4) jakie elementy i problemy życia codziennego znalazły odbicie w kazaniach?

Celem rozprawy jest określenie korelacji pomiędzy treścią kazań a zmieniającymi się uwarunkowaniami życia codziennego, a z drugiej strony określenie wpływu propagowanych w kazaniach idei na życie codzienne.

Kościół katolicki niewątpliwie wpływał na formowanie mentalności społeczeństwa, wyższe duchowieństwo brało udział w rządzeniu państwem, organizowało szkolnictwo, opiekę społeczną oraz stymulowało życie religijne, moralne m.in. poprzez głoszone kazania. Jednocześnie Kościół przechodził ciągle przemiany, które determinowane były w dużej mierze procesami przebiegającymi w społeczeństwie. Reakcje na nowe uwarunkowania uwidoczniły się w reformach wewnętrznych, rozporządzeniach biskupich, a także w kaznodziejstwie. Kazania drukowane niewątpliwie miały szansę na dotarcie do szerokiego grona odbiorców, dla władz kościelnych pełniły wręcz funkcję propagandową. Były to teksty wyselekcjonowane spośród niezliczonej liczby mów, można więc zaryzykować twierdzenie, że były najlepsze lub najbardziej użyteczne. Ich odbiorcami w głównej mierze byli sami duchowni, którzy mogli się na nich wzorować, ze względu na ich często uniwersalną treść. Takie powielanie aprobowanych przez władze duchowne nauk dawało szansę na poszerzenie grupy odbiorców kazań drukowanych. Ten aspekt należy uznać za główną funkcję badanych źródeł. Celem kaznodziejów stało się kształtowanie obywateli w duchu nauk Kościoła na pożytecznych nie tylko religii, ale też (w większości) ojczyźnie i królowi.

Na podstawie analizy treści kazań można przypuścić, że upomnienia czynione przez duchowieństwo nie przynosiły ich zdaniem widocznych i zadowalających efektów. Pamiętać trzeba, że stanowisko kaznodziejów było subiektywne – trudno bowiem ocenić wszystkie przemiany społeczne zachodzące w XVIII w. jako negatywne. Niemniej faktem jest, że kaznodzieje poruszali bardzo często kwestie wielu problemów trapiących wiernych. Odnosili się do zmian w życiu codziennym, wpływu nowych ideologii, ponieważ rzeczywiście społeczeństwo je recypowało. Mówili o przekształceniach, jakie zachodziły starając się je powstrzymać lub je korygować. Przejawem zmian w formach życia codziennego jest chociażby krytyka stanu duchownego, która stała się wątkiem ogarniającym szerokie kręgi społeczne, a nie tylko elity intelektualne. Sami kapłani również przyznawali się do winy. Wychodząc naprzeciw postępowi zwalczali wiarę w zabobony, racjonalnie tłumaczyli nienaturalne zjawiska i nakłaniali ludzi do porzucenia praktyk magicznych niezgodnych z naukami Kościoła, chociaż część kaznodziejów pozostawała przy niektórych zabobonach i przekazywała ją w kazaniach wiernym. Przemiany demograficzne, procesy urbanizacyjne, rozwój gospodarczy nasilał zjawisko rozluźnienia norm życia moralnego. Kaznodzieje z dużą determinacją podejmowali te tematy, dostrzegając groźbę odchodzenia od praw Boskich.

Wiele kazań dotyczyło problemu zepsucia obyczajów i demoralizacji – osłabienia wiary, zabaw, pijaństwa, pojedynków, hazardu i zbytków. Często duchowni poruszali temat modelu rodziny, doradzali, jak wybrać współmałżonka i jak powinno wyglądać pożycie małżeńskie, a także w jaki sposób wychowywać dzieci. Prezentowali przy tym ogólnie pożądane modele postaw członków rodziny. Odnosili się do konfliktów między szlachtą a chłopami, ukazując wzory postępowania dla obu grup społecznych. W dużej mierze propagowali postęp na wsi i edukację chłopów, co w ich przekonaniu miało nie tylko poprawić ich sytuację życiową, ale też załagodzić spory. Ogólnie należy stwierdzić, że kazania dotyczyły każdego aspektu życia codziennego jednostki – od narodzin i wychowania dziecka, obyczajów i potrzebnych młodzieży nauk, zawarcia związku małżeńskiego, a także szerzej, pełnienia funkcji w danej grupie społecznej i wypełniania należnych jednostce obowiązków. Poruszonym problemom duchowni nadawali znaczenie ponadstanowe.

Kwintesencją określającą to, w jaki sposób i co pokazywały kazania jest to, że kaznodzieje przede wszystkim ganili odbiorców, a rzadziej chwalili. Aby zachęcić wiernych do zastosowania się do zaleceń, duchowieństwo starało się wpływać na nich na dwóch płaszczyznach – psychologicznej i religijnej. Zmiany w postępowaniu miały przede wszystkim przynieść szczęście w życiu doczesnym, a w dalszym etapie poprawić sytuację ojczyzny i zbudować lepsze społeczeństwo, złożone z pracowitych, przydatnych obywateli. Jeśli takie argumenty nie były wystarczające, odwoływano się do tradycyjnego lęku przed Bogiem, śmiercią i wiecznym potępieniem, ale także do groźby upadku Rzeczypospolitej. Wizja kary Boskiej miała skłaniać odbiorców do przemyśleń i w efekcie – nawrócenia i poprawy.